

SHIMOLIY SURXON VOHASI JUZ(YUZ)LARIDA AN'ANAVIY TO'Y MAROSIMLARINING ETNIK VA HUDUDIIY XUSUSIYATLARI

Dulanov Otabek Yuldashevich

Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti

Tarix va falsafa kafedrası dotsenti,

tarix fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD).

otabekdulanov56@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada Surxon vohasi aholisining oilaviy marosimlaridan biri farzand tug'ilishi, aqqa va sunnat to'yi marosimlarining o'ziga xosligi muhim jihatlari haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: toy-toy, tushov, qo'shxona, qo'noqxona, do'l, chillik, arg'imchoq, tiqmoq, oshiq, ganosh, ko'chmoq, oq suyak, «g'irbaydi», boboltaka, chirkash, bekinmachoq, quvlashmachoq, zim-ziyo.

Аннотация: В данной статье рассматриваются важные аспекты уникального характера семейных ритуалов жителей оазиса Сурхан, таких как рождение ребенка, акыка и суннатские свадебные церемонии.

Ключевые слова: toy-toy, tushov, koshkhona, konaqkhona, hail, chillik, arg'imchak, tikmoq, ashik, ganosh, kuchmoq, aq suyak, "g'irbaydi", boboltaka, chirkash, bekinmachoq, quvlashmachoq, zim-ziyya.

Abstract: This article discusses the important aspects of the unique nature of the family rituals of the Surkhan oasis residents, such as the birth of a child, aqqa and sunnat wedding ceremonies.

Keywords: toy-toy, tushov, koshkhona, konaqkhona, hail, chillik, arg'imchak, tikmoq, ashik, ganosh, kuchmoq, aq suyak, "g'irbaydi", boboltaka, chirkash, bekinmachoq, quvlashmachoq, zim-ziyya.

KIRISH (ВВЕДЕНИЕ / INTRODUCTION).

Oilaviy-maishiy marosimlar ijtimoiy hayot zaruriyati natijasida paydo bo'lib, inson aql -zakovati, ma'naviy-axloqiy va huquqiy ehtiyojlari asosida vujudga kelgan. Shu jihatdan bu marosimlar uzoq davr davom etgan tarixiy taraqqiyot mahsulidir. Chunki, «Sharqda qadim-qadimdan oila muqaddas vatan sanalgan. Agar oila sog'lom va mustahkam bo'lsa, mahallada tinchlik va

osoyishtalikka erishiladi. Binobarin, mahalla-yurt mustahkam bo'lsagina, davlatda osoyishtalik va barqarorlik hukm suradi»[1:400].

Oilada bolalik davri bilan bog'liq to'y va marosimlar turli ko'rinishda, o'ziga xos urf-odatlar bilan o'tkazilgan. Shimoliy Surxon vohasi aholisining oilaviy marosimlaridan biri farzand tug'ilishi to'yidir. O'zbek xalqi qadimdan bolajon xalqdir. Shu boisdan «o'nta bo'lsa o'rni, qirqta bo'lsa qiligi boshqa», «Bolali uy bozor, bolasiz uy mozor», «It bo'l, qush bo'l, ko'p bo'l» degan naqlar xalq orasida to'qilgan. Chunki bolajon o'zbek xalqi serfarzand bo'lishni oila barqarorligining garovi deb bilgan. Xonadonda farzand qanchalik ko'p bo'lsa, oila shuncha mustahkam bo'lishiga qattiq ishonilgan. Oilaning katta-kichik bo'lishi xo'jalik faoliyati uchun zarur edi. Chorvador yarim o'troq aholi oilalarida jon soni qancha ko'p bo'lsa, chorva mahsulotlari ko'plab yetishtirilgan. Shuningdek, yarim o'troq aholi chorvachilik bilan birga lalmi dehqonchilik bilan ham shug'ullanib kelganlar. Demak, dehqonchilik xo'jaliklarining ham serfarzand bo'lishi juda zarur edi[2:259-263]. Oilada farzand dunyoga kelishi katta shodiyona hisoblangan.

MUHOKAMA (ОБСУЖДЕНИЕ / DISCUSSION). Shimoliy Surxon vohasi juz (yuz)larida farzand tug'ilganda o'tkaziladigan «aqqa» marosimi ham o'ziga xos bo'lgan. Aqqa bu musulmon kishi farzand ko'rganda o'tkaziladigan marosimlardan biridir. Aqqa to'yiga vohada imkoniyatiga qarab agar o'g'il farzand ko'rgan bo'lsa ikkita qo'y, qiz farzand ko'rgan bo'lsa bitta qo'y so'yib ziyofat berilgan.

Chaqaloq tug'ilgandan keyin agar o'g'il bo'lsa 9, 10 yoki 11 kun o'tgandan so'ng beshikka belangan (solingan) hamda oradan 21 kun, asosan 40 kun, ya'ni chilladan keyin

beshik to'yi qilib berganlar[3]. To'ng'ich farzand qiz bola bo'lsa, bu oilaning yetti pushti ma'mur bo'ladi deb 7 kundan keyin beshik to'yi o'tkazilgan[4]. Bu bola tug'ilgandan keyin o'tkaziladigan muhim tantanalardan biridir. Beshik to'yi o'ziga xos xususiyatga ega bo'lib, oilaning iqtisodiy baquvvatligiga ham bog'liq bo'lgan. Har bir oila o'zining iqtisodiy imkoniyatlaridan kelib chiqib qo'y, echki so'yib qo'ni-qo'shni, qarindosh-urug', qolaversa, do'st birodarlarni chaqirib to'y qilib bergan.

Oyoq to'yi bola atak-chechak qilib yura boshlagan vaqtda o'tkazilgan. Bu udumni Shimoliy Surxon vohasining Denov, Sariosiyo tumanlarida «tushov kesdi» deb ham atashgan. Bolaning birinchi marta mustaqil yura boshlashi oilada katta shod-u xurramlik bilan kutib olingan. Albatta, bu oilaning iqtisodiy ahvoriga bog'liq bo'lgan. Ota-ona, yaqin qarindosh-urug', do'st-birodalar ushbu quvonchni tantanali tarzda o'tkazishgan. To'y qilish uchun maxsus tayyorgarlik ko'rib, so'ngra to'y kuni belgilangan. To'y bo'layotgan vaqtda «toy-toy» bolaga yangi kiyimlar kiydiriladi va paxtadan ingichka ip («tushov») qilinib, bolaning oyoqlari harakatlanishiga xalaqit qilmaydigan holatda bog'lanadi. Bola asta-sekin toy-toy qilayotganda, ikki oyog'i orasidagi ipni «tushov kesildi, tushov kesildi» deb qaychi bilan uvali-juvali, keksa kishi tomonidan kesilgan va mehmonlar oldida yurdirilgan. Bolaning ustidan pul, tanga, har xil turdagi shirinliklardan «sachala», ya'ni, «sochqi» sochilgan. Sochqini bolalar, qolaversa, bizning ham shunday farzandlarimiz bo'lsin deb, niyat qilib yangi turmush qurgan kelin-kuyovlar terib olishgan. Oyoq to'yi deb atalgan bu marosim respublikaning boshqa viloyatlarida ham u yoki bu tarzda o'tkazib kelingan.

Sunnat (xatna) to'y O'zbekistonda keng tarqalgan to'ylardan biri bo'lib, Shimoliy Surxon vohasining Sho'rchi tumani Obodon, To'la qishloqlarida sunnat to'y, Oltinsoy tumani Bodihavo, Chinor qishloqlarida xatna to'y, Sariosiyo tumani Xo'jaasmin, Xovat qishloqlarida chukburron, Uzun tumani Chaqar, Eshon qishloqlarida gula deb atalgan. Bunda musulmon kishi farzandi toq yoshga, ya'ni 3,5,7 yoshga to'lganda ayrim hollarda esa

9,11 yoshga to'lganda sunnat to'yini o'tkazganlar. Shuni e'tirof etish kerakki, XX asrning birinchi choragida vohada sunnat qilinmagan bolani qo'lidan «qo'li halol»lanmagan deb hattoki suv ham ichmaganlar[5].

Sobiq ittifoq davrida esa bu kabi qadimiy marosimga eskilik sarqiti deb qaralib, uni sun'iy ravishda «tug'ilgan kun», «bog'chadan chiqish to'yi», «maktabga borish to'yi» deb atab kelingan edi.

Tadqiq etilayotgan davrda vohada sunnat to'ylari ham o'ziga xos tarzda o'tkazilib kelingan. Sunnat to'yining boshlanishidan oxirigacha bir qator marosimlar mavjud bo'lib, xususan, ularga «maslahat oshi», «tandir qurar», «non pishirish», «mol so'yish», «non yedi», «xatmi qur'on tushirish», «katta to'y», «sunnat qildirish» kabilar kiradi[6].

Vohada sunnat to'y qiladigan xonadon avval yillar davomida yaxshi niyat qilib, kerakli oziq-ovqat, sovg'a-salomlar, kiyim-kechak, qolaversa, uzoqdan kelgan mehmonlarning ulovi uchun bir tonnadan ortiq arpa hamda xashaklarni tayyorlaydi. Sunnat to'y bir xonadonning topgan-tutganiga qilinsa-da, uni o'tkazish mahalla yoki jamoaning ishi hisoblangan. Shuning uchun sunnat to'y maslahat oshi bilan boshlanib, asosiy maslahatchilar yaqin qarindoshlar, oqsoqollar bo'lib, maslahatda sunnat to'y davomida qilinishi lozim bo'lgan ishlar oldindan rejalashtirib olingan. Maslahatda to'yga keladigan mehmonlar xususan, chavandoz va polvonlar uchun «qo'shxona», ya'ni «qo'noqxona» tayinlanadi. Qo'shxona (qo'noqxona) asosan to'y egasining hamsoylari, ya'ni yon qo'shnilari va yaqin qarindoshlarining xonadonlari bo'lib, qo'noq-mehmonlar uchun kerakli oziq-ovqat, otulovlarining yem-xashaklari to'yxonadan keltirilgan.

Shuni ham ta'kidlab o'tish joizki, Shimoliy Surxon vohasining O'shor, Katta Vaxshivor, Bodihavo kabi bir qator qishloqlarida to'ydan oldin «o'tin yig'ar» marosimi o'tkazilib, yigitlar guruhlariga bo'linib, tog'dan o'tin yig'ib kelishgan. Ko'p o'tin olib kelgan guruhga maxsus zot (sovrin) berilgan. Shuningdek, davra bakovuli har xil xizmatlar uchun to'y egasining yaqin do'stlari va

qarindoshlarini tayinlagan. To'y yaxshi o'tsin, o'tib ketgan ota-bobolarning ruhi madadkor bo'lsin, qo'llasin degan niyatda to'ydan oldin ota-bobolar ruhi shod bo'lsin deb «xatmi qur'on» tushirilgan. Shuningdek, har qanday mushkullari oson bo'lsin degan maqsadda «Bibi mushkul» marosimi o'tkazilgan.

Sunnat to'yda atrofdagi qishloq va ovullarga maxsus jarchi yuborishgan. Vohaning tog'li Sina, O'shor kabi qishloqlarida qo'rg'ondan keksa kishi chiqib, falonchining to'yiga boringlar deb aytgan.

O'zbeklarda «to'yga to'yona bilan» degan naql bor. Bu taomil asrlar davomida avloddan-avlodga o'tib kelayotgan udumlardan hisoblanadi. To'yona berishning sababi, to'y qilgan kishi elga osh berib, katta xarajat qiladi. To'yona esa to'ychining yor-birolarlari tomonidan moddiy qo'llab-quvvatlanishidir. To'yona sifatida mehmonlar imkoniyatiga qarab pul, qo'y, echki, ho'kiz, ot va tuya kabilarni qo'shgan. Shimoliy Surxon vohasida to'yona «sovun» deb nomlangan[7]. Qashqadaryoda esa «qushon» deb ataganlar[8:90]. To'yona berish Markaziy Osiyoning boshqa xalqlarida ham mavjud bo'lgan.

Shimoliy Surxon vohasida sunnat to'ylarida to'y egasining imkoniyat darajasidan kelib chiqib olish (kurash) va ko'pkari berilgan va pul, to'n, oyoq kiyimlar, echki, qo'y, ho'kiz, ot, tuya kabi sovun-zotlar qo'yilgan.

To'y bola bezatilgan otga mindiriladi. To'y egasining yaqin qarindoshlari esa uylarining ustiga chiqib sochqilarni to'y bolaning ustidan sochadilar. O'yin – kulgi qilinadi va qariyalar «Hayyor» qo'shig'ini, ayollar esa «Loy-lo-lo» qo'shig'ini aytadilar.

Shuningdek, kechqurun gulxan atrofida katta davra qilinib, o'yin – kulgi davom ettirilgan. Vohaning To'la, Obodon, Shaldiroq, Baxshepa kabi qishloqlarida baxshilar tomonidan «Alpomish», «Go'ro'g'li», «Beva Barchin yoxud Barchin beka», «Avazning tug'ilishi», «Malla savdogar», «Kuntug'mish», «Nurali», «Hasanxon», «Oltin qovoq», «Avaz va Oyzaynab», «Oyparcha», «Avazxon», «Zandigor» kabi ko'plab dostonlar kuylangan. Xufar, Tamarxut kabi qishloqlarda ham shunday bazmlar o'tkazilib, uni «chavki» deb ataganlar hamda «Aspak bozi» («Ot o'yini»),

«Laylak bozi» («Laylak o'yini»), «Chol-kampir» kabi o'yinlarni ijro etishgan. Davraga chiqib o'z san'atini namoyish qilganlarga to'ychi tomonidan turli xildagi sarpolar berilgan. To'yga kelgan bolalar «do'l», «chillik», «arg'imchoq», «tiqmoq», «oshiq», «ganosh», «ko'chmoq», «oq suyak», «g'irbaydi», «boboltaka», «chirkash», «bekinmachoq», «quvlashmachoq», «zimziyo» kabi o'yinlarni o'ynashgan[9].

To'yning yakunlovchi bosqichi, to'yning oxirgi kunida bo'lib, qarindosh-urug'lar, to'y davomida xizmat qilganlar, keksa oqsoqollar ishtirokida to'y bolani sunnat qilish marosimi amalga oshirilgan. Sunnat qilinayotgan vaqtda to'y bolaning onasi jimjilog'ining birini xaltadagi unga, ikkinchisini yoqqa solib turgan. Bu irim bola kelajakda rizqli nasibali bo'lsin degan ma'noda bajarilgan.

Vohaning Hazorbog', O'shor kabi qishloqlarida kesib olingan et ustaning ixtiyoriga o'tgan. To'y bolaning ota-onasi ustani rozi qilib, o'sha etni undan «sotib olish»gan. Qarluq, Chep qishloqlarida xatna qilib olingan et olib qo'yilib bola tuzalgunga qadar devorga ilib qo'yilgan. Chunki o'sha et qurishi bilan bola tuzalib ketadi deb tushunilgan. Vohaning Mo'minqul, Mormin kabi qishloqlarida sunnat qilinayotgan vaqtda tomga chiqish irim qilingan. Chunki tuynukdan ins-jinslar kirib, bolaga zarar yetkazadi deb tushunilgan. Sunnat qilingan bolaga ziyonkashlar ziyon-zahmat yetkazmasin deb qirq kun chilla saqlangan hamda yostiqning tagiga pichoq, non, isiriq, piyoz qo'yilgan. Chilla davrida bola yolg'iz qo'yilmagan va har qanday begona odam uning oldiga kiritilmagan. Sunnat qilingan bola tuzalib, yurib ketgandan keyin, uni kelajakda serfarzand bo'lsin degan niyatda sunnat qilib olib tashlagan etni mevali daraxt tagiga ko'mishgan.

Sunnat marosimi tugagach «supra qoqdi» marosimi o'tkazilib, to'yda xizmat qilganlarga to'n, sarpo kiydirilgan hamda shu yerdagi yoshi ulug' davlatmand kishi to'y qilgan xonadonni va to'y bolani kelajakda badavlat, serfarzand bo'lishini, shu xonadonda hamisha to'ylar bo'lishini Ollohdan tilab duo qilgan. Shu bilan sunnat to'y nihoyasiga yetgan.

MUHOKAMA (ОБСУЖДЕНИЕ / DISCUSSION). Xulosa qilib aytganda,

Shimoliy Surxon vohasi aholisi qadimdan O'zbekistonning boshqa tarixiy-etnografik mintaqalari aholisi bilan mushtarak etnomadaniy aloqada bo'lib, turmush qiyinchiliklarini bartaraf etishda, to'y-

ma'rahalari va boshqa marosimlarni o'tkazishda hamjihat bo'lishgan. Voha aholisi to'y marosimlarida boy ma'naviy hayot va madaniy meros o'z aksini topgan.

ADABIYOT VA MANBALAR RO'YXATI (ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА / REFERENCES):

1. Karimov I.A. Oila farovonligi – millat farovonligi / Xavfsizlik va barqaror taraqqiyot yo'lida. T. 6. –Toshkent: O'zbekiston, 1998. –B. 400.
2. Shoniyozov K. O'zbek xalqining shakllanish jarayoni. –Toshkent, 2001. –B. 259-263.
3. Dala yozuvlari. 2025 yil. Denov tumani Dunyotepa qishlog'i.
4. Dala yozuvlari. 2025 yil. Sariosiyo tumani Bo'yrapo'sh qishlog'i.
5. Dala yozuvlari. 2024-2025 yillar. Qumqo'rg'on, Sho'rchi, Oltinsoy, Denov, Sariosiyo, Uzun tumanlari.
6. Dala yozuvlari. 2025 yil. Denov tumani Hazorbog' qishlog'i..
7. Dala yozuvlari. 2025 yil. Sho'rchi tumani To'la qishlog'i.
8. Bo'riyev O. va boshqalar. O'zbek oilasi tarixidan. –Toshkent, 1995. –B. 90.
9. Dala yozuvlari. 2024-2025 yillar. Qumqo'rg'on, Sho'rchi, Oltinsoy, Denov, Sariosiyo, Uzun tumanlari.